

Türkiye İşçi Sınıfına Bakarken...

Mahmut Üstün

Giriş

İşçi sınıfının oluşum süreci her coğrafyada kendine has özellikler gösterir; coğrafyadan coğrafyaya, zamandan zamana değişen “özel koşullar”ın, bu sürecin hızı, biçimi ve genel seyri üzerinde küçümsenemez etkileri söz konusudur. Bu oluşum hangi sosyal ve siyasal koşullarda gerçekleşmiştir? Bu süreçte işçi sınıfının devletle ve başka sınıflarla ve bu sınıfların partileriyle ilişki biçimi nedir? Ülkede kapitalist birikim hangi koşullarda ve biçimlerde gerçekleşmiştir? İşçi sınıfı gelişmesini kapitalizmin nispeten istikrarlı bir döneminde mi, yoksa kriz koşullarında mı sürdürmektedir? Sosyal demokrat ve sosyalist hareketin bu süreçteki konumu, gücü ve rolü nedir? İşte bu ve benzeri farklı koşullar, tek tek ülkelerde ve dönemlerde sınıf mücadelesinin, sınıf örgütlenmesinin ve sınıf bilincinin, dolayısıyla işçi sınıfının “kendisi için sınıf” haline gelişinin üzerinde önemli etkilerde bulunur.

Bu yazı Türkiye işçi sınıfı üzerine gözlemlerde bulunmayı ve Türkiye işçi hareketinin oluşum sürecini “özgül yanları” öne çıkararak ortaya koymayı amaçlıyor. Türkiye işçi sınıfının gelişim sürecindeki bazı “zaaf”ların tarihsel ve sosyal kaynakları gösterilmeye çalışıldığı gibi, aynı zamanda ve çok daha önemli olarak bütün bu zaafı karşıtı Türkiye işçi sınıfının kısa sayılabilecek bir süre içinde eylem ve örgütlenme alanında hiç de küçümsenemeyecek atılımlar gerçekleştirdiğinin altı çizilmeye çalışılıyor.

1- Osmanlı İşçi Hareketinin Bazı Önemli Özellikleri

Osmanlı işçi hareketi doğal olarak ekonomik ve sosyal içeriği daha ağırlıklı olan bir talepler zemini üzerinden gelişti. Bununla birlikte en erken dönemlerinde bile, Osmanlı işçi hareketinde politik niteliğe sahip taleplerin de ileri sürülebildiği görülmektedir. Gerek örgütlenme ve grev hakkının elde edilmesi için verilen mücadele, gerek Abdülhamid istibdadına karşı alınan açık tutum, gerekse Kurtuluş Savaşı öncesi ve sırasında esen antiemperyalist rüzgarın işçi sınıfı içinde de yansısını bulması, bu dönem işçi hareketinin politik bir niteliğe sahip olmasını koşullayan önemli faktörlerdir. Ayrıca bu alanda yapılan pek çok araştırmada bize aktarılan ortak bilgiler, sosyalist parti ve çevrelerin, bu dönem işçi hareketi üzerinde başlangıçtan itibaren belirleyici bir ağırlığa sahip olduğunu da ortaya koymaktadır. Nitekim bu süreçte kurulmuş bulunan bir dizi işçi örgütünün isminde “sosyalist”, “enternasyonalist” vb. sıfatların bulunması da bu etkinin önemli bir kanıtı sayılabilir. Bu örgütlerin, yasaklar nedeniyle 1908’e kadar büyük çoğunlukla gizli olarak kurulduğu ve yasadışı bir çerçevede faaliyet yürüttüğü de düşünülecek olursa, 1908 öncesi işçi hareketinin siyasi iktidardan bağımsızlık derecesinin ve politik niteliğinin gelişkinliği konusunda bir yargıda bulunmak kolaylaşacaktır (Yazıcı, 1996: 92 ve 96).

Bazı kaynakların ortaya koyduğu sınırlı bilgilere göre bu dönem işçi hareketinde bir takım taban örgütlenmesi deneyimlerine de rastlanmaktadır (Akkaya, 2002; Gülmez, 1986; Güzel, 1993 ve Karakışla, 1998). Bu alandaki verilerin sınırlılığına karşın, işçi hareketinin gelişme diyalektiğinden kalkılarak, özellikle daha henüz kurumsallığı gelişkin dernek, sendika gibi örgütlenmelerin oluşmamış ya da etkisini geliştirememiş olduğu bu ilk dönemlerde, bu türden taban örgütlerinin kurulduğunu ve etkili olabildiğini varsaymak yanılma payı düşük bir iddia olarak kabul edilebilir. Fakat bu alanda hareketin geneli için kesin yargılarda bulunmayı sağlayabilecek bir veri birikiminin henüz sağlanamadığı da aşıkardır. Eldeki sınırlı veriler bize hareketin daha sonraki dönemlerinde de bu türden örgütlenmelerin yer yer ortaya çıktığını fakat bu örgütlenmelerin hareketi yönlendiren temel örgütlenme biçimlerine dönüşemediğini göstermektedir.

Osmanlı işçi hareketinin eylem ve örgütlenme düzeyi ile il-

gili olarak belirtilmesi önem taşıyan bir başka husus da, ilk dönemin makine kırıcılığı, sabotaj türü eylemlilikleri dışta bırakılacak olursa, eylemlerin ağırlıklı grev biçimini taşıdığı ve bu eylemlerde temel bir çizgi olarak da barışçıl yöntemlerin kullanıldığıdır (Karakışla, 1998: 27 ve 52).

2- Türkiye İşçi Sınıfına Osmanlı İşçi Hareketinin Mirası Ancak Sınırlı ve Çarpık Biçimde Taşınabilmiştir

Cumhuriyet öncesinde işçi sınıfının sahip olduğu bu birikim, cumhuriyet sonrası işçi hareketi açısından küçümsenmeyecek bir olumluluk sayılabilir. Ne var ki böyle olmadı. Bu birikim Cumhuriyet sonrası işçi hareketine ancak sınırlı ölçüde ve hayli çarpık bir biçimde devredilebildi. Bunun niçin böyle olduğunu anlayabilmek içinse önce Osmanlı işçi sınıfının bir önemli özelliğine ve sonra da cumhuriyetin ilk yıllarında işçi sınıfının yeniden biçimlenme sürecine bakmak gerekecektir.

Osmanlı'da işçi sınıfının gelişiminin kendine has son derece önemli bir özelliği vardır. Osmanlı'nın kapitalistleşme sürecinde azınlıklar özel bir role sahiptir. Sermaye sınıfı ağırlıklı gayrimüslim komprador burjuvaziden oluşmuştur, yerli özel sermaye son derece cılızdır. Osmanlı'da "işveren" denilince yabancı sermaye, gayrimüslim sermaye, devlet ve en sonra da Müslüman-Türk sermaye akla gelmektedir. Nitekim 1914 itibarıyla yatırılan toplam sermayenin % 50'si Rum, %20'si Ermeni, %10'u yabancı uyruklu, % 5'i Yahudi ve %15'i ise Müslüman – Türk kökenlidir (Yerasimos, 1980: 500). Bu özgünlük yalnızca sermaye sınıfına da has değildir. İşçi sınıfı da çok renkli etnik bir mozaik oluşturmaktadır. Rum, Yahudi, Ermeni ve yabancı uyruklu işçiler genel olarak işçi sınıfı içinde, özel olarak da vasıflı işçiler ve sanayi işçileri arasında büyük bir ağırlığa sahiptir. 1915 sanayi sayımı sonuçlarına göre, sermayenin ve emeğin yalnızca %15'i Türk'tü. Emeğin %60'ı Rum, %15'i Ermeni ve %10'u Yahudi idi (Koç, 1992: 74). İşçi sınıfının gayrimüslim unsurları aynı zamanda büyük bir çoğunlukla Osmanlı işçi sınıfının öncü gücünü oluşturmaktaydı. Selanik İşçi Federasyonu, Bulgaristan'da kurulan Sosyalist İşçi Birliği, Osmanlı işçi hareketinde önemli bir yeri olan Anadolu Demiryolu İşçileri Derneği gibi oluşumların yönetici ve aktif üyelerinin pek çoğunu bu gayrimüslim işçiler oluşturmaktaydı (Sencer, 1969: 106 ve Quataert, 1987: 149).

İşçi sınıfının mücadele deneyiminin köklülüğüne, politik işçi hareketinin gücü ve izlediği doğru çizgiye bağlı olarak bu etnik çeşitlilik bir avantaja da dönüşebilirdi. Ama böyle olmadı. Etnik farklılıklar sınıf mücadelesini bölen, sınıf bilincini zedeleyen bir faktör olarak rol oynadı (Koç, 1992: 77; Tuncay ve Zürcher, 2000). Esen güçlü milliyetçilik rüzgarları işçi sınıfı içinde bu olumsuz süreci besledi. Tüm bunların bir sonucu olarak, bu süreçte işçi hareketi milliyet temelinde bir bölünme yaşadı ve işçi sınıfının çeşitli milliyetlere mensup kesimleri ağırlıkla -tek bir sınıf bayrağı altında değil- değişik ulusal bayraklar altında toplandı. Sermaye sınıfının büyük çoğunlukla gayrimüslim kökenli olması, işçiler arasında etnik kökene bağlı ayrımcılık yapılması, Türk kökenli sermayenin yabancı sermayeye ait kuruluşlardaki işçi eylemlerini çeşitli yollardan desteklemeleri vb. de işçi mücadelesindeki ulusal rengi koyulaştırıcı faktörlerdir (Koç, 1992: 74).

Osmanlı işçi sınıfının bu etnik parçalanması sınıf deneyimi açısından son derece olumsuz bir rol oynadı. İşçi sınıfının vasıflı ve daha fazla proleterleşmiş gayrimüslim kökenli kesimleri ya bu ulusal kavga sırasında fiziken yok edildi ya da savaştan sonra ülkeyi terk etti, terk etmek zorunda kaldı. Bu durum Cumhuriyet dönemi işçi hareketine geçmiş mirasın güçlü bir biçimde taşınmasını engelledi. Cumhuriyete kalan sınırlı miras ise, sınıfın ağırlıkla vasıfsız kesimini oluşturan, proleterleşme düzeyi ve sınıf bilinci geri kesimleri eliyle taşınabildi (Koç, 1992: 77,78). Bu kesimler üzerinde milliyetçi ideolojinin etkilerinin güçlü olduğu da düşünülürse bunun niçin sınırlı ve çarpık bir miras olduğu daha iyi anlaşılır.

3- Türkiye İşçi Sınıfının Devrim Deneyimi Eksiktir

Osmanlı'nın Almanya'nın müttefiki olarak girdiği Birinci Emperyalist Savaş'ta işçilerin büyük bir kısmı orduda görev alıp Osmanlı'nın düşmanlarına karşı savaştılar. Savaş yıllarında pek önemli bir işçi hareketi olmadı. Osmanlı'nın savaştan yenik çıkmasının ardından başlayan mütareke döneminde varolan sosyalist siyasi oluşumlar işçi sınıfı içinde daha etkili olmaya başladılar (Sülker, 1987: 23 ve 25). Kurtuluş Savaşı yıllarında özellikle de Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın (TİÇSF) çalışmaları sonucunda iki önemli işçi örgütü, Türkiye İşçi Derneği ve Uluslararası İşçiler Birliği kuruldu (Yazgan,

1982: 67). Bu nedenle bu dönemdeki işçi hareketliliği içinde hem yeniden canlanma hem de siyasallaşma belirtilerini daha net görmek olasıdır. Güzel'in belirttiğine göre, 1919-1922 yıllarında, yüzde 30'u İstanbul'da olmak üzere 19 grev gerçekleştirilmiştir (1993: 101,109). İzmir, Zonguldak, Eskişehir, Edirne, Konya, Bursa ve Adana gibi illerde de grevlere rastlanmaktadır (Güzel, 1993: 101,109). Grevlerin açık bir antiemperyalist karakter taşıdıkları ve yarısından çoğunun yabancı sermayeye ait kuruluşlarda gerçekleştirildikleri görülmektedir (Karakışla, 1998: 38). Grevlerin çoğunluğu ulaştırma sektöründe, özellikle de yabancı sermayenin elindeki demiryolu işletmelerinde örgütlenmiştir (Karakışla, 1998: 38). 1921 ve 1922'de İstanbul'da gerçekleştirilen iki ayrı 1 Mayıs kutlaması da bu dönemde faaliyet gösteren Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF) ve TİÇSF'nin etkinliğiyle oldukça kitlesel protesto gösterilerine dönüşmüştür (Seren, 1977: 393 ve 412, Toprak, 1987: 36).

Tüm bu çabalara karşın Türkiye işçi sınıfının Kurtuluş Savaşı sürecinde aktif ve belirleyici bir rol oynayabildiğini söyleyebilmek olası değildir. Her şeyden önce bu yıllarda işçi sınıfı nicel ve nitel açıdan zayıf bir konumdaydı. Hem sınırlı sayıda işçi vardı, hem de işçileşme süreci yeniydi. Tüm bunlara yukarıda belirttiğimiz iç bölünme, vasıfsızlık, yabancı sermayenin olumsuz etkisi gibi faktörler eklendiğinde, işçi sınıfının Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda bir sınıf olarak devrime katılmak ve bir devrim tecrübesi kazanmak açısından önemli bir birikim elde edemediği sonucuna ulaşmak mümkündür. Ayrıca Osmanlı döneminin işçi yoğunluklu bir kısım kentlerinin ulusal sınırlar dışında kalması ve zaten Türkiye'deki ulusal kurtuluş mücadelesinin de esas olarak işçi sınıfının yoğunlukta olduğu kentlerin dışında gelişmesi, bu rolün daha da sınırlı noktada kalmasına yol açan bir diğer önemli faktördü. Bu durum, Avrupa işçi sınıfının burjuva devrimleri döneminde bir sınıf olarak elde ettiği deneyimden Türkiye işçi sınıfının yoksun kalması anlamına gelir. Avrupa işçi sınıfı, yalnızca burjuva devrimin mirasına değil, peşi sıra, burjuvaziye karşı yürütülen bir dizi proleter devrimci mücadele tecrübesine sahip olmuştur. Burjuva devriminden 1840'lı yıllara kadar Avrupa, bir çok devrim ile sarsılmış, işçi sınıfı tüm bu mücadelelerin içinde ve hatta yer yer önünde yer almıştır (Işıklı, 1987: 20, 25). Türkiye işçi sınıfının tarihi bu açıdan yalnızca Avrupa'nın değil, pek çok "üçüncü dünya" ülkesinin işçi sınıfları tarihi ile de farklılık taşımaktadır.

Örneğin Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin pek çoğunda sömürgecilik karşıtı ulusal kurtuluş savaşlarında işçi sınıfının ve sendikaların özel bir yeri olmuştur. Bu ülkelerdeki işçi sınıfları da zayıftı ama ulusal mücadelede motor rolü oynayan kentlerde yoğunlaşmış bulunmaktaydı (Oran,1997: 102, 108). Açık bir yabancı sermaye tahakkümünün varlığı bu ülkelerdeki yerli burjuvazinin hayli güçsüz olması sonucunu doğurduğu için ulusal kurtuluş savaşları zorunlu olarak işçi sınıfı, yerli sermaye ve aydın ittifakına dayalı olarak yürütüldü. Çok daha ilginç Kenya'da Tom Mboyo, Gine'de S'ekou Toure ve Nijer'de Dju-bi Bakary gibi sendika önderleri aynı zamanda ulusal kurtuluş hareketlerinin önderliğini de yaptılar (Oran, 1997: 102, 108). Latin Amerika'da pek çok ülkede sendikalar ulusal kurtuluş ittifakının aktif bir ortağı olarak özel bir rol oynadılar (Üstün, 2000: 180). Bu durumun oluşmasında bu ülkelerin uzun bir sömürgecilik deneyimi yaşamalarının, ulusal kurtuluş hareketlerinde işçi yoğunluklu kent merkezlerinin özel bir role sahip olmasının ve SSCB'nin bu ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerine önemli bir destek sunmasının belirleyici etkileri olmuştur. Kısacası Türkiye işçi sınıfı kendi tarihi gelişimi içinde bu tür bir deneyim yaşama olanağından yoksun kalmıştır. Bir devrim deneyimini aktif olarak yaşamamak, onun tecrübelerini bir sınıf olarak biriktirememek, çok önemli bir tecrübe ve birikim eksikliği sonucunu doğurmuştur Türkiye işçi sınıfı için.

4- Cumhuriyet Döneminin Başlangıcında İşçi Sınıfı Adeta Yeniden Yapılandırılmıştır

Cumhuriyetin ilanıyla beraber Kemalist iktidar savaşın yıkımı üzerinde yeni bir temel oluşturmak sorunu ile yüz yüzedir. Sermaye birikiminin cıvıltığı, kırlarda mülksüzleşme düzeyinin geriliği ve tüm bunlara bağlı olarak işgücü – özellikle de vasıflı işgücü – azlığı bu görevin önündeki en temel engeller durumundaydı (Koç, 1992: 276). Kurtuluş Savaşının sonunda ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye büyük bir işgücü açığı ile karşı karşıya kalmıştı. Savaşta ölen genç nüfusun çoğu, doğal olarak ülkenin en temel işgücü kaynağını da oluşturmaktaydı. Yine işgücünün, özellikle de vasıflı işgücünün en temel kaynaklarından biri olan gayrimüslim nüfus ya bu kargaşa içinde hayatından olmuş ya da yığınlar halinde göçe zorlanmıştı. Savaşın getirdiği ekonomik yıkım ve insan gücü kaybı kırsal

bölgeleri de büyük ölçüde etkilediği için önemli bir işgücü kaynağı olabilecek bu alandan da gerekli işgücünü sağlamak oldukça zordu (Akkaya, 2000: 144, 145). Ayrıca Cumhuriyetin başlangıç yıllarında tarım kesiminde ancak ekilebilir alanların yüzde 20'sinin kullanılıyor olması, tarımdan sanayiye işgücü aktarımını güçleştiren bir başka önemli faktördü (Makal, 2002: 4). Genç Cumhuriyet rejiminin yöneticileri işgücü kaynağı sorununa çözüm getirebilmek için hem kısmi çalışma yöntemlerini yoğun biçimde uyguladılar hem de vasıflı işgücünün üretimden kaçışını ve esnaflaşmasını önleyecek ve kente yerleşip bir fabrikada çalışmayı kırsal nüfus açısından cazip kılacak bir dizi maddi özendiriciye başvurdular. 1926 yılında kabul edilen 788 sayılı Memurın Yasası kapsamında olanlara 1940'lı yıllara kadar önemli maddi haklar sağlandı. Bu kesimlerin hastalık, analık, iş kazası, meslek hastalığı, malullük ve ölüm halinde korunmaları daha o günlerden önemli ölçüde güvence altına alındı (Koç, 1992: 276). Kamu İktisadi Teşebbüslerinde çalışan vasıflı işçi, usta ve ustabaşılar da benzer haklardan yararlandırıldı. Ayrıca 1936 tarihli İş Kanunu ile sürekli işçiliği sağlamaya özel bir önem verilmiş, İktisadi Devlet Teşekkülleri'nde ücretlerden, sağlık ve sosyal güvenliğe, izin ve tatillerden, eğitim ve kültüre, iskandan beslenmeye kadar geniş bir yelpaze içinde görece iyi olanaklar sağlanmıştı (Makal, 2002: 12). Gelişmeler sonucunda devlete ait tüm sanayi kuruluşlarında çalışanların sayısı 1938'de 70.445'e, 1948 yılında 146.902'ye yükseldi. Sadece bu on yıllık sürede sanayideki işgücü artışı yüzde 109 seviyesine ulaşmıştı (Makal, 2002: 3). Cumhuriyetin ilk yıllarındaki işçi sınıfı kompozisyonu maddi özendiriciler sayesinde sürekli işçiliği tercih edenlerle, yılın küçük bir bölümünde işçilik yaparak geri kalan bölümünde köyündeki tarlasını işlemekle meşgul olan yarı işçi-yarı köylü bir kitleden oluşmaktaydı. Böylece Cumhuriyetle birlikte adeta yeni bir işçi sınıfı yaratılmış oluyordu.

5- Türkiye İşçi Sınıfının Üyeleri

Mülksüzleşme Sürecini Ağrılıkla

Fabrikanın İçinde Tamamlamışlardır

Türkiye işçi sınıfının dünü ve bugününü anlamak açısından özellikle belirtilmesi gereken bir başka etmen de, sınıfın mülksüzleşme ve proleterleşme düzeyi ve bunun süreç içinde geçirdiği evrimdir. Her şeyden önce altı çizilmesi gereken husus şu-

dur: Türkiye işçi sınıfı mülksüzleşerek fabrikaya dolmuş bir kitleden değil, fabrikanın içinde iken zamanla mülksüzleşmiş bir kitleden doğmuştur.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Cumhuriyetin başlangıç dönemlerinde mülksüzleşme düzeyi geri olduğu için işçilik özendirilerek teşvik edilmiştir. Bu dönemde işgücü açığı çeşitli kaynaklardan karşılanmıştır: Az topraklı yoksul köylüler, şehirlerde zor koşullarda yaşayan esnaf ve zanaatkarlar ile daha önce de işçilik yapmış olanlar, işçi ailelerden gelenler... Bunların arasında en önemli işgücü kaynağı az topraklı yoksul köylülerdir. Bu kesimden sınıf saflarına katılanların ortak özelliği ise, henüz tümüyle mülksüzleşme sürecini yaşamamış olmalarıdır. Çoğunun toprakları ve oradan elde ettikleri küçümsenemeyecek gelirleri vardı (Güzel, 1993: 191-198; Makal, 2002: 2-4). İşçi sınıfının Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yapısını anlamak açısından bir üçüncü kaynaktan, yani doğrudan “işçi kaynağı”ndan sınıf saflarına katılanların ağırlığı hakkında bilgi sahibi olmak önemlidir. Bu dönemde İstanbul, İzmir, Bursa gibi geleneksel sanayi kentlerinde ve dokuma, tütüncülük, madencilik gibi geleneksel iş kollarında son derece sınırlı sayıda ikinci kuşak işçi bulunduğunu söylenebilir. Bunun yanı sıra, bir ikinci kuşak işçi kaynağı da Cumhuriyet sonrasındaki mübadele sonucunda Anadolu’ya gelen göçmenlerdir (Güzel, 1993: 191-198). Bu işçilerin, Osmanlı döneminde sanayileşmenin ve buna bağlı olarak işçi hareketi ve örgütlenmesinin yüksek olduğu bölgelerden gelmeleri ve nispeten daha eğitilmiş olmaları, işçi hareketi açısından sınırlı da olsa olumlu bir etkide bulunmuştur. Nitekim bu işçilerden sendikal mücadeleye ve sosyalizme eğilim duyan önemli bir güç çıkmıştır (Tuncay ve Zürcher, 2000: 255). Sonuç olarak Cumhuriyet döneminin ilk kuşak işçilerine ağırlıklı damgasını vuran özellik, yarı işçi/yarı köylü bir karakter taşımaları ve henüz tümüyle mülksüzleşmemiş olmalarıdır (Gülmez, 1993: 193 ve 196).

Avrupa işçi sınıfının tarihi ile karşılaştırıldığında, Türkiye işçi sınıfının gelişiminde bu alanda da önemli bir farklılık olduğu görülmektedir. Avrupa’da işçi sınıfı zorla mülksüzleştirilmiş bir kır kökenli kitleyi de içeriyordu. Kitlesele ölçüde mülksüzleştirilmenin yarattığı tepki ve nefret, işçi sınıfının saflarının kır kökenli ama politizasyona yatkın bir kitleyle genişlemesi anlamına gelmekteydi. Nitekim ilk oluşum döneminde işçi sınıfı içinde anarşist, anarko-sendikalist vb. radikal akımların ciddi

bir güç bulmasını pek çok araştırmacı bu nedene dayalı olarak açıklamaktadırlar. Türkiye’de buna benzer bir süreç ancak 1950’li ve daha çok 1960’lı yıllarda başladı, 1970 ve özellikle 1980’li yıllarda ise yoğunlaştı. Ne var ki 1960’lı yıllarda mülksüzleşerek fabrikalara dolmuş kitle açısından bu süreç, fabrika içine bir radikalizasyon taşıma biçimine dönüşmedi. Zira bu hem cebri değil ekonomik bir mülksüzleştirmeydi hem de bir genişleme dönemiyle ve ithal ikameci birikim modelinin uygulandığı bir konjonktürle üst üste düşmekteydi. Dolayısıyla bu süreçte mülksüzleşmiş kitle için fabrikaya girmek, Avrupa’daki gibi fabrikada son derece kötü ücret ve koşullarda, çok uzun süreler ve açık bir baskı altında çalışmak anlamına da gelmiyordu. Tersine, fabrikaya girebilmek iyice yoksullaşmış bu kitle için azımsanmayacak düzeyde ve istikrarlı bir gelir elde etmek demektir. Bu yüzden 1960’lı ve 1970’li yıllarda mülksüzleşerek şehre dolan ama işsiz kalan kitleler önemli bir radikalleşme süreci içerisindeyken, fabrikalara girebilenler istikrarlı ve nispeten iyi sayılabilecek bir gelir elde etmenin sevinci ile işini kaybetme korkusunu birlikte yaşıyorlardı. Bu kitlenin Avrupa örneğinde olduğu gibi sınıfa belli bir radikalizasyon taşımak bir yana, tersine, ilk dönemler itibariyle sınıf hareketini geriye çekici bir etkide bulunduğu bile söylenebilir.

6. Türkiye İşçi Sınıfı Tarih Sahnesine Geç Çıkışmış Genç Bir Sınıftır

Altı özellikle çizilmesi gereken konulardan birisi de, Türkiye işçi sınıfının nicel varlık, stratejik sektörlerde yoğunlaşma, mülksüzleşme, sınıf mücadelesinin yaygınlık kazanması ve örgütlenme gibi temel kriterler açısından 1960’lı yıllarda şekillenmesini tamamlayan oldukça “genç” bir sınıf olması gerçeğidir.

1950- 60 dönemi, kapitalist gelişmeye paralel olarak, işçi sınıfının nicel varlığıyla daha da hissedilir bir güç haline gelmeye başladığı yıllardır. 1960 yılında ücret ve maaşlıların faal nüfus içindeki oranı geçmiş yıllara göre daha da artmış durumdaydı. Ücretlilerin sayısı 1960’ta faal nüfusun yüzde 13’ü iken bu oran 1970 yılında yüzde 23’e ulaşmıştı (Tokal, 1997: 80). 1970 yılına gelindiğinde 10’dan fazla işçi çalıştıran 4.566 işyerinde çalışan işçiler toplam istihdamın yüzde 32’sini oluşturmaktaydı (Kantar,tarihsiz: 103). 1960 yılında işletme başına düşen işçi sayısı kamuda 584 ve özel sektörde 32 iken, 1970 yılında bu rakamlar sırasıyla 744 ve 70 düzeyine ulaşmıştır (Tokal,

1997: 79). Bu tablo açık biçimde işaret etmektedir ki, 1960-70 yılları arasında yüzden daha fazla işçi çalıştıran işletme sayısında belirgin bir artış olduğu gibi, bin ve daha fazla işçi çalıştıran işletme sayısı da küçümsenmeyecek boyutlara ulaşmıştır. Büyük sanayi ise daha çok İstanbul'dadır. İşçi sınıfı özellikle İstanbul, İzmir, Ankara, Zonguldak ve Bursa gibi geleneksel sanayi şehirlerinde toplanmıştır.

1960'lı yıllarda işçi sınıfı içerisinde, sayıları henüz az olmakla birlikte, büyük işletmelerde çalışan ikinci kuşak işçilerden meydana gelen bir proleter çekirdek oluşmuştu. İşçi sınıfının saflarının kalabalıklaşması, geniş bir yeni işçi kuşağının endüstriyel üretime katılması, sınıfın saflarının köylüler, kır ve şehrin yarı-proleter unsurlarıyla doldurulması anlamına gelmekteydi. Bu yeni ücretliler arasında tümüyle mülksüzleşmiş unsurların yanı sıra, kentteki yaşamın çekiciliğine bağlı olarak kırdan henüz tam olarak mülksüzleşmeden kentlere akın etmiş küçümsenmeyecek sayıda işçi adayı da mevcuttu. Bunların büyük çoğunluğunun hâlâ kırdaki küçük toprakları ile ilişkileri devam ediyordu (Snurov ve Rosaliyev, 1976: 206). Bu işçiler yılda üç ya da daha fazla ay için tarlada çalışmak üzere kırlara geri dönerlerdi. Bu türden yarı-köylü işçilerin ağırlıkla çalıştığı işkolları ise inşaat, tütün, gıda ve çeşitli türden madenlerdi. Zonguldak'ta bugün dahi süregelen *münavebe* sistemi bu tip bir işçileşmenin canlı örneğidir. Yukarıdaki iş kollarının o dönem işçi sınıfının istihdamında ağırlıklı bir yer teşkil ettiği de düşünülecek olursa, bu tip yarı-köylü özelliğe sahip unsurların işçi sınıfının küçümsenmeyecek bir bölümünü oluşturdukları söylenebilir. Bu dönem şehirde çalışan işçilerin %40'ı genellikle yılın küçük bir döneminde işçilik yapmaktadır (Snurov ve Rosaliyev, 1976: 206).

1960'lı yıllar işçi sınıfı açısından sendikalaşmanın yaygınlaştığı ve dönem sonuna doğru DİSK'in kuruluşuyla klasik devlet sendikacılığından kopuşun yaşandığı yıllar olmuştur. Bu konuda kesin rakamlar bulunmamakla birlikte 1960 tarihinde 280 bin civarında olan sendikalaşmış işçi sayısının 1970 yılına gelindiğinde 4-5 kat artış gösterdiğini söylemek yanıltıcı bir bilgi olmayacaktır (Tokal, 1997: 109; Kanar, tarihsiz:103; Güzel, 1983: 1868). Bu dönem içerisinde işçi eylemlerinde büyük bir artış olduğu da gözlenmektedir. Dönem boyunca 600 civarında işçi eylemi gerçekleştirilmiştir (Akkaya, 2002: 65-70). Greve çıkan işçi sayısı dönem boyunca 120 bin civarına ulaşmış ve 1963'te 19.719 olan grevde kaybedilen işgünü sayısı 1969'da

357.799 olmuştur (Yazgan, 1982: 102). Dönem sonuna doğru bu eylemlerde çatışmacı özelliklerin daha belirgin bir hale gelmeye başladığı ve direniş, işgal gibi yöntemlere daha sık başvurulmaya başlandığı görülmektedir (Akkaya, 2002: 65-70). İşçi sınıfı bu mücadele içerisinde nasıl bir güce sahip olduğunu görebilmiş, kendi gücünün farkına varmaya başlamıştır. Mücadele pratiği işçi sınıfına hem kendisi hem de diğer sınıflar ve devlet hakkında küçümsenmeyecek bir eğitim sağlamıştır. İşçi sınıfı içinde ayrı bir sınıf olma bilinci ilk kez bu dönemde derinleşmiş ve kitlesel bir bilinç durumuna dönüşmeye başlamıştır.

7- Siyasi İktidarlar Tarafından “Devlet Sendikacılığı” Aracılığıyla Daha En Baştan İşçilerin Bağımsız Örgütlenme Eğilimlerine Set Çekilmeye Çalışılmıştır

İşçi sınıfının oluşum süreci ve gelişim özellikleri hakkında altı çizilmesi gereken bir başka nokta da, Türkiye burjuvazisinin sınıfa yönelik izlediği politikalarıdır. Zira Türkiye burjuvazisinin, bu alanda başlangıçtan itibaren uluslararası burjuvazinin deneyimlerini gözeterek “sınıf bilinçli” bir yaklaşımı vardır. Emek sürecine ilişkin olarak gündeme getirilen politikalar, Kemalist iktidarın kapitalist cumhuriyetin ilk günlerinde bile sınıf mücadelesinin anlamı, işçi sınıfının gücü konusunda yeterli bir deneyime sahip olduğunu göstermektedir. Cumhuriyetin ilk yönetici kuşağı 1908’de başlayan ve giderek de eylem ve örgütlenme alanında politik bir hüviyet kazanmaya başlayan işçi eylemlerinin yakın tanığı olmuşlardır. Onları bu konuda “aydınlatan” yalnızca Osmanlı’nın çöküş yıllarında iyice yaygınlık kazanan işçi eylemleri değildir. Aynı zamanda, 1917’de gerçekleşen ve bütün dünyayı olduğu gibi Türkiye’yi de yakından etkileyip sarsan Bolşevik Devriminin canlı hatırası da en az bunun kadar önemli bir etkidir. Kuşkusuz buna o dönem kıta Avrupa’sını baştan başa sarmış bulunan işçi ayaklanmalarının etkisini de eklemek gerekir. Bir de Osmanlı Devleti’nin en geleneksel yönetsel alışkanlıklarından, reflekslerinden birinin her türlü merkezkaç gelişmeden korkması ve bu eğilimleri en baştan ezme, bu olanaklı değilse denetim altına almaya çalışması olduğu da unutulmamalıdır. Cumhuriyeti kuran kadroların önemli bölümünün eski devlet yapısı içinden geldiği de anımsanacak olursa, bu geleneğin de işçi hareketine karşı alınan tavırda önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

Bilindiği gibi uluslararası işçi hareketinin gelişim sürecinde sendikalar, sınıf mücadelesinin doğrudan ürünü olarak ortaya çıktı. Bu gelişim sürecinin bir sonucu olarak radikal ve sosyalist hareketlerle yakın bağları oldu. Çeşitli değişiklikler yaşanmakla birlikte, sendikalar çok uzun bir süre boyunca bağımsız mücadele örgütleri olma özelliklerini korudular. Gelişmiş kapitalist ülkelerde bu durum ancak İkinci Savaş ertesinde kesin bir biçimde değişti ve bu yıllardan sonra sendikalar içinde sermayenin güdümü ve yönlendirmesi daha belirleyici hale geldi (Işıklı, 1995). Oysa Avrupa'daki bu gelişimden farklı olarak Kemalist iktidar, İstanbul Umum Amele Birliği gibi daha baştan kendi güdümünde çeşitli "işçi örgütleri" oluşturmuş, işçileri buralarda örgütlenmeye zorlamış, bu yolla da işçi sınıfını denetim altına almaya çalışmıştır (Gülmez, 1983: 381 ve 389). İşçi sınıfının Cumhuriyetin başlangıç dönemindeki milliyetçi eğilimlerini bu açıdan bir imkânna dönüştüren Kemalist iktidar, bu işçi örgütlerini sınıf içinde Kemalist ideolojinin eğitiminin yapıldığı üslere dönüştürebilmiştir. Kemalist iktidar aynı bilinçle kendi denetimi dışında hiçbir işçi örgütlenmesine izin vermemiş, bu örgütleri çeşitli yöntemlerle ezme, yok etmeye çalışmıştır (Güzel, 1993: 161).

Türkiye işçi sınıfı tarihinde Cumhuriyet öncesi dönemde de, örneğin 1908 öncesinde ve sonrasında ya da 1914-21 eylemlilikleri sürecinde bağımsız işçi örgütlerine rastlamak mümkündür. Cumhuriyetten sonra ise 1924 yılında kurulan Amale Teali Cemiyeti'ni bu türden bağımsız işçi örgütlenmelerinin ilk örnekleri arasında saymak olanaklıdır. 1940'lı yıllarda ise -TSEKP (Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi) ve TSP'nin (Türkiye Sosyalist Partisi) siyasal çalışmalarının da etkisiyle- devletten bağımsız bir dizi yerel sendika kurulmuştu. Siyasal iktidar bu gelişmeleri işçi hareketinin bağımsızlaşma eğilimleri hakkında önemli bir sinyal olarak değerlendirdi ve bu gelişmenin önünü kesmek için bu iki partiyi ve onların çalışmalarının bir ürünü olarak kurulan bu yerel sendikaları kapattı. Ardından ise 1947 tarihinde bir sendikalar yasası çıkardı (Güzel, 1982: 290-295). Bu sendikalar yasasının çıkarılmasını etkileyen bir dizi iç ve dış etmenden söz edilebilir. Ama siyasal iktidarın bu sendikalar yasasını çıkarmakla temel olarak hedeflediği şey, işçi hareketinin bağımsızlaşma dinamiğinin önüne geçmektir. Sendikalar yasasında yer alan grev ve siyaset yasağı bu amaçla doğrudan bağlantılıydı. Yasanın çıkarılışının hemen ardından CHP ve 1949'lu yıllara doğru da Demokrat Parti

(DP), kendi uyduları olan çeşitli işçi örgütleri oluşturdular. CHP güdümündeki İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin karşısına 5 Mart 1950'de DP çizgisinde bir başka işçi örgütü, Hür İşçi Sendikaları Birliği kuruldu. Doğal olarak (!) her iki örgüt de faaliyetlerini büyük ölçüde “siyaset yasağı”ndan muaf olarak yürüttüler. Daha sonra bu iki yapı birleşerek İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ni kuracaklardır. Bu birliği Türk-İş'in embriyonu saymak olanaklıdır (Sülker, 1969: 66).

DİSK'in 1967 yılındaki kuruluşuna kadar devletten bağımsız olarak kurulan sendikal örgütlenmelere rastlamak neredeyse olanaksızdır. 1952 yılında kurulan Türk-İş, işçi hareketinin devletten bağımsızlaşma sürecinin bir örgütsel ürünü olmaktan çok, devletin güdümlü işçi örgütü oluşturma geleneğinin bir ürünü olarak kuruldu. Bu konfederasyon, soğuk savaş döneminin basıncı altında oluşturulmuş, en erken dönemlerinde ABD sendikacılığıyla yoğun bir ilişki trafiğine sokularak, “terbiye işlemi”ne tabi tutulmuştur. Soğuk savaş dönemi Amerikan sendikacılığının temel ilkesi olan antikomünizm Türk-İş'in de temel ilkesi olmuştur. Partiler üstü sendikacılık anlayışı, devlet güdümünün ve ABD sendikacılığının etkisinin bir başka göstergesidir. Böylece siyasi iktidar bir devlet sendikası olan Türk-İş aracılığıyla, gelecekte oluşabilecek bağımsız bir işçi hareketinin önüne daha o günden güçlü bir barikat örmek istemişti. Türkiye proletaryasının ana gövdesini oluşturan kamu işçileri, istihdam politikası aracılığıyla siyasal iktidara bağlanmaya zorlanırken, bir de devlet sendikacılığı ile disipline edilmiş ve denetim altına alınmış olacaktı. Türk-İş siyasal iktidarların kendisinden beklediği bu rolü 1980'li yıllara kadar neredeyse katkısız bir biçimde uygulamıştır (Koç, 1986). 1980'den sonra uygulamaya başlanan neoliberal iktisat politikalarının kamu işçilerinin haklarını tasfiyeyi temel amaçlarından biri olarak görmesi Türk-İş'le siyasal iktidar arasındaki ilişkinin yer yer çatışmacı bir mahiyet kazanmasına yol açsa da, bu durum, Türk-İş'in “devlet sendikacılığı” çizgisinde temel bir değişikliğe yol açmamıştır.

8- Türkiye İşçi Sınıfı Büyüme Döneminin Çocuğudur

Türkiye işçi sınıfının oluşum sürecinin bir başka özelliği, gelişimini dünya genelinde ve ülke özelinde nispeten istikrarlı bir kapitalist büyümenin yaşandığı bir tarihsel kesitte gerçekleştirmiş olmasıdır. İşçi sınıfının niceliksel ve niteliksel planda

önemli bir gelişim yaşadığı 1963 – 1971 arası dönemde Türkiye kapitalizminin her yıl ortalama % 9 civarında bir büyüme trendini yakaladığı görülmektedir (Keyder, 1990a: 63). Bu büyümenin ithal ikameci politikalar çerçevesinde yaşanıyor olması, işçilerin ücret ve sosyal hak taleplerine daha esnek bir yaklaşımının ortaya çıkmasını da olanaklı kılmıştır. Özellikle de kamu kesimi işçileri sert mücadelelere gerek olmaksızın yaşam koşullarında önemli iyileşmeler sağlamışlardır. 1963-1970 ve 1973-1976 dönemlerinde işçilerin reel ücretlerinde önemli artışlar yaşanmıştır (Keyder, 1990b: 318). Bu gelişim işçi sınıfının mücadelesini ve politikleşmesini engellemese bile, sistemin esneme imkânlarına bağlı olarak bu mücadelenin ve politikleşmenin ılımlı bir çerçevede içinde tutulabilmesi imkânlarını artırmıştır. Çok daha önemlisi, siyasi iktidarlar, sınıfın farklı bölümleri karşısında farklı politikalar uygulayabilmiş, böylece sınıfın bir bütün olarak benzer bir mücadele ve politikleşme düzeyine ulaşmasını önemli ölçüde dizginleyebilmişlerdir.

9- İşçi Sınıfının Ana Gövdesi Kamu Sektöründe İstihdam Edilmektedir

Türkiye işçi sınıfının ana gövdesini kamu sektöründe çalışan işçiler oluşturmuştur. Türkiye’de işçi sınıfının ana gövdesi bu anlamda devlet mülkiyeti üzerinde yükselen “kolektif burjuvazi” ile özel mülkiyet üzerinde yükselen klasik burjuvaziden daha önce ve daha yoğun bir ilişki içine girmiştir. Bu durum işçi sınıfının mücadelesinde devlet kavramını oldukça önemli hale getirmiş ve işçi sınıfının devlete bakışını da önemli ölçüde belirlemiştir. İşçi sınıfı – devlet ilişkisi, özellikle de kamu sektöründe çalışan işçiler açısından 1980’li yıllara kadar gayet ılımlı bir ilişki görünümündedir. Bu durum Türkiye’deki işçi hareketinin gelişim seyri açısından son derece önemli bir etken olmuştur. Genel olarak bir büyüme dönemi yaşanıyor olmasıyla ithal ikameci modelin kendi iç mantığı ve olanakları birleşince, kapitalist devlet işletmelerinde sınıf mücadelesi çok uzun yıllar nispeten geri ve ılımlı bir çerçevede seyretmiştir. İç pazarda dayalı ithal ikameci birikim modelinin mantığına ve imkânlarına bağlı olarak, iç pazarı canlandırmak amacıyla devlet ücret artışı talepleri karşısında daha esnek davranabilmiştir. Ayrıca kendi denetimindeki Türk-İş’in örgütlenmesi koşuluyla kamu işletmelerindeki sendikal örgütlenme girişimleri karşısında

çoğu zaman çok sert bir tutum takınmamıştır. Devleti yönetenler işçilerin Türk-İş'te örgütlenmesini işçi sınıfını denetleyebilmenin ve iş uyuşmazlıklarını disipline edebilmenin bir aracı olarak görmüştür. Ayrıca, kamu işletmelerindeki istihdam politikasının bir sonucu olarak, bu işletmelere sürekli olarak hükümet partisi yandaşı olanlar işçi olarak alınmaya çalışılmıştır. Bu etkenler, kapitalist devlet işletmelerinde çalışan işçilerin sınıf mücadelesinin büyük ölçüde dışında kalmaları ve sınıf bilinci alanında daha geri bir noktada bulunmaları sonucunu doğurmuştur. Siyasi iktidarların KİT işçileri ile özel sektör işçileri arasında uyguladığı ayrımcı politika, işçi sınıfı içinde deneyim ve bilinç düzeyi açısından ciddi eşitsizlik ve kopukluklar yaratmıştır. Bundan dolayıdır ki, özel kapitalist işletmelerde çalışan işçiler arasında bağımsız mücadele süreci son derece hızla gelişirken, devlet işletmesinde çalışan işçiler arasında uzun süre en gerici partiler bile önemli bir etkinlik alanı bulabilmiştir. Bu tablo ancak 1980'li yıllarda değişmeye başlamıştır. Geçmişte ithal ikameci modelin motoru olan KİT'ler, bu yıllardan sonra neo-liberal politikalar açısından motor rolü oynamışlar, bu türden politikaların sonucunda kamu işçilerinin yaşam ve gelir düzeylerinde ciddi düşüşler yaşanmıştır. Kamu işçileri açısından o güne kadar daha çok geçerli olan "baba devlet" imajı, yerini "patron devlet" imajına terk etmeye başlamıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak 1980 öncesinin nispeten suskun kamu işçileri 1987-1991 eylemlilik dalgasının ana gövdesini oluşturmuş, daha kuvvetli bir ifadeyle, başını çekmiştir.

10- Sağ Partilerle İşçi Sınıfı İlişkisi Diğer Ülkelere Göre Daha Güçlü Olmuştur

Türkiye'de işçi sınıfı ile ilgili yapılacak anlamlı bir değerlendirme, Türkiye'de sağ partiler-işçi sınıfı ilişkisinin başka coğrafyalara göre daha kuvvetli ve yakın bir ilişki olduğunu da saptamak durumundadır. İthal ikameci politikanın uygulandığı tarihsel kesitte Türkiye'de genellikle sağ partiler hükümet etmişlerdir. Hükümet partilerinin genellikle sağ sermaye partileri olması, KİT'lere toplumsal bilinç açısından en geri kesimlerden -hatta 1970'li yıllarda yoğun bir biçimde MHP tabanından da- işçi devşirmek gibi bir sonuç doğurmuştur (Koç, 1992: 279). Böylesi bir tarihi gelişim, doğal olarak işçi sınıfının bi-

linşel şekillenmesini etkilemiş ve sınıf bilincinin oluşumunda önemli tıkanıklıklara neden olmuştur.

İthal ikameci birikim modelinin olanakları, işçi sınıfının yalnızca sağ partiler tarafından işe alınmalarına değil aynı zamanda bu partilerin hükümet olduğu dönemlerde sert mücadelelere gerek olmaksızın bir dizi ekonomik ve sosyal hak elde etmelerine yol açmıştır. Bu durum devlet işletmelerindeki işçilerin sağ siyasal partilerle olan bağlarını kuvvetlendirmiştir (Koç, 1997: 286 - 288).

Türkiye’de sosyalist partilerin işçi sınıfı ve sendikalarla bağ kurması zor ve yasak çemberi ile engellenirken, ayrıca Türkiye’de bir sosyal demokrat akımın şekillenmesi ve bu temelde sendikalarla bağ kurması ancak 1960’lı yılların sonunda, daha ziyade de 1970’li yıllarda söz konusu olabilirken, genel olarak devlet ve özel olarak da sağ partiler sendikalarla hep kuvvetli bir ilişki içinde olmuşlardır. İstanbul Umum Amele Birliği, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, Hür İşçi Sendikaları Birliği, Türk-İş bu kuvvetli ilişkinin en önemli örgütsel ifadeleridir. Bu ilişki DİSK’in kuruluşuna kadar egemenliğini neredeyse pürüzsüz biçimde sürdürmüştü, DİSK’in kuruluşuyla büyük bir yara almasına karşın yine de bugünlere kadar kesintisiz bir biçimde devam etmiştir. DİSK’in kuruluşundan sonra, büyük ölçüde DİSK’e bir tepki olarak gündeme gelen MİSK ve HAK-İŞ örgütlenmeleri de sağ siyasal partilerle işçi sendikaları arasındaki ilişkinin bir diğer önemli boyutunu oluşturmaktadır. Geleneksel olarak sendika-siyasi parti ilişkisine karşı söylemleriyle tanınan sağ siyasi partilerin işçi sendikalarıyla bu yakın ilişkisi, kanaatimizce zengin, ilginç ve bakir bir araştırma alanı olarak önümüzde durmaktadır.

11- Türkiye İşçi Sınıfının Sol Siyasal Hareketlerle İlişkileri Son Derece Sınırlıdır

Türkiye işçi sınıfı tarihine bakarken gözetilmesi gereken bir başka önemli nokta da, sosyal demokrasi ve sosyalist hareketlerle işçi sınıfı ilişkisinin, başta Avrupa işçi hareketi olmak üzere bir dizi ülkedeki gelişime göre çok daha farklı bir seyir izlemesidir. Pek çok ülkede işçi sınıfının mücadele tarihi ile sol partilerin oluşum ve gelişim tarihi paralel ve iç içe bir seyir izlemiştir (Abendroth, 1992), böylelikle de işçi sınıfının pek çok

üyesinin zihninde kendi haklarının kazanılması ile sol partilerin faaliyetleri arasında dolaysız bir bağ kurulmuştur. Oysa Türkiye'deki gelişim oldukça farklı bir seyir izlemiştir.

Türkiye'de sosyal demokrasi bir siyasal akım olarak ancak işçi sınıfı hareketi çocukluk dönemini aşmış olgunluk dönemine girmeye başladığı tarihte ve üstelik Avrupa sosyal demokrasisinin klasik döneminden oldukça farklı bir kimlikle ortaya çıkmıştır. İşçi sınıfı ile az çok bir bağa sahip olmakla birlikte, hiçbir zaman bir işçi partisi hüviyeti kazanmamış; çok daha önemlisi böyle bir hüviyet kazanmayı istememiştir de. Türkiye sosyal demokrasisi, geleneksel devlet partisi olan ve geçmişte işçi sınıfına yönelik pek çok baskıcı yasa ve uygulamanın sorumluluğunu dolaysız bir biçimde taşıyan CHP'nin geçirdiği bir iç evrimin sonucu olarak ortaya çıkmış ve oluşumunu ancak 1960'lı yılların sonunda tamamlayabilmiştir. Sosyal demokrasi 1970-80 döneminde önce Türk-İş, ardından da DİSK üzerinden işçi sınıfı ile bağ kurmaya çalışmış fakat bu çaba hiçbir zaman Avrupa sosyal demokrasisinin tarihinde olduğu gibi sınıf bilincinin ve mücadelesinin ilerletilmesi perspektifine dayanmamıştır (Savran, 1986: 78).

Türkiye sosyalizminin tarihi ise çok eskilere dayanır, bu tarih neredeyse Türkiye işçi sınıfının ilk oluşum dönemlerine kadar götürülebilir. Osmanlı döneminde sosyalist hareketlerle işçi sınıfı arasında yukarıda söz ettiğimiz türden bir iç içelik ve kader birliği mevcutsa da, bu gelişim Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet rejimi sırasında büyük bir kırılmaya uğramıştır. Bu tarihten sonra sosyalist hareketlerin, başka tartışmalı konular bir yana bırakılmak kaydıyla, yine işçi sınıfı merkezli bir politika ve örgütlenme çabası içinde olduklarını görüyoruz. 1950'li yıllara kadar faaliyet gösteren sosyalist partilerin bütün güçsüzlüklerine ve eksikliklerine karşın birer işçi partisi hüviyeti taşıdıkları tartışmasızdır. Fakat bu partiler büyük bir baskı çemberine alınarak güçsüzleştirilmiş, işçi sınıfının ana gövdesi de devlet vesayetindeki örgütlenmelerin denetimine alınmıştır. Böylece Kemalist iktidar iki hareketin birleşmesini büyük ölçüde engelleyebilmiştir. Oysa işçi sınıfı ile sol hareketin daha yaygın bir bağa sahip olduğu 1960'larda sosyalist iddialı partiler, politik ve örgütsel dikkatlerini 1950 öncesi hareketlere kıyasla işçi sınıfı üzerine çok daha az yöneltmişlerdir. Bir işçi partisi olarak kurulan TİP, kuruluşundan 1968'li yıllara kadar işçi merkezli politikadan liberal popülist politikalara doğru istik-

rarlı bir dönüşüm yaşarken, solun diğer fraksiyonları daha başlangıçtan itibaren işçi sınıfından çok daha uzak bir politik örgütsel konumlanışa sahip olmuştur. 1960 sonrası sol hareketlerin faaliyetlerinde “devrimci” ve “liberal” versiyonlarıyla halkçı siyasetin daha başat bir özellik olduğunu söylemek yanlış bir tanımlama olmayacaktır (Aydınoglu, 1992: 86-132). İşçi sınıfını merkeze almayan sosyalizm anlayışı, 1970’li yıllarda da özü itibarıyla bir değişikliğe uğramayacaktır. Türkiye’deki sosyalist hareketler kalıcı şekillenmelerini 1960’lı yıllarda, yani sosyalist ülkelerde statükocu bir çizginin, Avrupa’daki işçi hareketinde reformculuşmanın, ulusal halkçı hareketlerde ise canlanmanın yaşandığı bir tarihsel konjonktürde gerçekleştirmişlerdir. Bu durum ise Türkiye solunu, işçi sınıfını eksen almayan halkçı devrimcilik ile uzlaşmacı bir işçi politikası anlayışının etkilerine açık hale getirmiştir. Ülke koşullarının da bu durumu beslemesi, bir başka ifadeyle, bu dönemlerdeki işçi hareketinin, eylemlilik düzeyi olarak sınıf dışı kesimlerdeki hareketlenmenin gölgesinde kalmış olması nedeniyle geleneksel sol hareketin sınıfa ilgisi, bir iki istisnasıyla, son derece sınırlı olmuştur. Tahmin edilebileceği gibi bu sınırlı ilginin ideolojik içeriği de hayli tartışmalıdır. Bütün bu sınırlı ilgiye karşın 1960’lı yıllarda TİP, 1970’li yıllarda ise TKP işçi sınıfı içinde küçümsenemez bir kuvvet elde etmişler, fakat bu kuvvet, sosyalist hareketle işçi sınıfının birliğinin kalıcılığı ve gelenekselleşmesi sonucunu doğuracak bir niteliğe ve niceliğe sahip olamamıştır.

12. Türkiye İşçi Sınıfında Nispeten Zayıf Olmakla Birlikte Bir Siyasal Eylem Geleneği Oluşmuştur

1923-1960 yılları arasında 140 civarında grev gerçekleştiğini görüyoruz. Bu grevlerin 1923-1936 yılları arasında yoğunlaştığı (94 grev), 1936 tarihli İş Kanunu’nda grevlerin yasaklanması ve 2. Dünya Savaşı nedeniyle bu tarihten sonra belirgin bir biçimde azaldığı görülmektedir (Akkaya, 2002: 167 ve 172). Şen’in yaptığı grev ve eylem dökümünden kalkarak 1960’lı yıllara kadar olan işçi eylemlerinin genel özelliklerine baktığımızda eylemlerin ağırlıklı ücret artırımını, ödenmeyen ücret alacaklarının istenmesi, işten atılan işçilerin geri alınması, iş kazalarının protesto edilmesi gibi ekonomik sosyal talepler ekseninde geliştiği görülmektedir (Şen, 1993: 41). Ağustos 1923’te İzmir’de incir devşirme işinde çalışan kadın ve erkek

işçilerin ve Temmuz 1924'te İstanbul Ortaköy'de tütün depolama işinde çalışan kadın işçilerin eylemlerinin ana eksenini ise kadın ve erkek işçiler arasında ücret eşitliğinin sağlanması ve kadın işçilerin çalışma koşullarının düzeltilmesi gibi nispeten ileri ekonomik-sosyal talepler oluşturmaktaydı (Şen,1993:41-48). Bu tür eylemlerin en kitlesellerinin ise dönem boyunca birkaç kez kaza tazminatları ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi talebi ekseninde Zonguldak'ta gerçekleştirilen eylemler olduğunu görüyoruz (Şen, 1993: 41-48).

Dönem boyunca önemsenebilecek nicelikte siyasal talepli eylemler de gerçekleştirilmiştir. Kimi eylemlerde siyasal talepler ekonomik taleplerle iç içe geçerken, doğrudan siyasal talepler ekseninde gelişen eylemlere de rastlanmaktadır. Yabancı sermayeye ait işletmelerde çalışan işçilerin eylemlerinde genellikle yabancı sermayeye karşı taleplerin de formüle edildiği gözlemlenmektedir (Şen, 1993: 41-48). Ne var ki öne sürülen siyasal talepler dikkate alındığında işçi hareketinin, bilinç düzeyinde hayli karmaşık etkilerin altında olduğu görülmektedir. Örneğin İstanbul Terkos işçilerinin Ekim 1923 tarihinde gerçekleştirdikleri eylemde “gayrimüslim” işçilerin işten çıkarılması talebi de yer almaktaydı (Şen, 1993: 42). Yine 18 Kasım 1923'de gerçekleştirilen Şark Şimendiferi işçilerinin eyleminde, işletmenin müdürleri “Yunan yanlısı” oldukları iddiasıyla iktidara şikayet edilmekteydi (Şen, 1993: 42). Siyasal talepli eylemlere bir başka ilginç örnek de İzmir Limanı depolama işçilerinin eyleminde Serbest Fırka'nın kapatılmasının protesto edilmiş olmasıdır (Şen, 1993: 44). Siyasal nitelikli işçi eylemlerinin önemli bir ağırlığı bu tür karmaşık özellikler gösterirken, bu dönem zarfında, örneğin 4 Eylül 1949'da gerçekleşen Mensucat Sanayi işçilerinin eyleminde olduğu gibi, sınırlı sayıda da olsa daha arı bir siyasal niteliğe sahip işçi eylemlerine de rastlanmaktadır. Mensucat işçileri eyleminin amacı işsizliği ve buna neden olan siyasal iktidarı protesto etmektir (Şen,1993: 46). Bu dönemin siyasal yoğunluğu en yüksek eylemleri olan 1 Mayıs gösterilerine ise yüksek bir katılım olduğunu söylemek olanaksızdır (Şen, 1993: 41-48).

İşçi hareketi Cumhuriyet tarihindeki sıçramasını ancak 1960'lı yıllardan sonra gerçekleştirebilecektir. 1963-1971 tarihleri arasında 600 civarında işçi eyleminin gerçekleşmiş olduğu ifade edilmektedir (Akkaya, 2002: 65-70). 1960'lı yıllarda eylemlerin iki temel ekseninde geliştiği görülmektedir. İşçiler bir

yandan bu eylemlerle ekonomik ve sosyal haklarını ilerletmeye çalışırken, diğer yandan da siyasi iktidarların ve sermaye çevrelerinin toplu iş sözleşmesi ve grev hakkını fiilen kullanılmaz hale getirme çabalarına karşı son derece etkili ve kararlı bir mücadele yürütmektedirler. Genel olarak sendikal örgütlenme hakkının savunulması ve özel olarak da işçilerin örgütlenmek istedikleri sendikayı özgürce seçebilmelerinin önündeki fiili engellerin kaldırılması talebi, 1960 sonrası işçi hareketinin en ayırıcı özelliklerinden biri sayılabilir. Denilebilir ki işçiler, 1960 sonrası verdikleri mücadelelerle, 27 Mayıs Anayasası ile önu açılan ve 1963 tarihli 274 ve 275 sayılı yasalarda düzenlenen sendikal hakların büyük ölçüde kalıcı olmasını sağlamışlardır.

Ayrıca bu dönemdeki eylemlerde 27 Mayıs'ın estirdiği rüzgarların da beslediği bir antiemperyalist karakter de söz konusudur. 27 Mayısçıların DP'yi "ülkeyi dış güçlere satmak"la suçlamaları ve Kemalizmin "Milli Kurtuluşçuluğu"na sahip çıkmaları, özellikle yabancı sermayeye ait işletmelerdeki işçi eylemlerinde yankısını bulmuştur. Bu dönemde askeri inşaatlarda, ATAS'ta, Morrison-Knudsen Company'de, Goodyear'da yapılan bir dizi eylemin ana motifi "ülkeyi sömüren yabancı sermaye tahakkümüne" karşıtlıktı (Güzel, 1993: 311 - 328). 1966 yılının başlarında gerçekleşen ve 85 gün süren Paşabahçe grevi, bu dönem işçi hareketinde ayrı bir önem taşır. Zira Paşabahçe grevi, devlet sendikacılığına tepkinin simgeleştirdiği bir eylemdir. Bu eylem, bir anlamda 1967'de DİSK'in kuruluşuyla sonuçlanan sürecin ateşleyicisi olmuştur.

1968-70 dönemi işçi hareketi açısından adı özel olarak zikredilmesi gereken bir başka eylem de 15-16 Haziran direnişidir. DİSK'in kapatılmasını engellemek amacıyla gerçekleştirilen ve bölgesel bir genel grev niteliği taşıyan 15-16 Haziran direnişi bu dönem işçi eylemlerinin doruk noktasıdır.

1970-1980 döneminde, başını yine özel sektör işçilerinin çektiği bir dizi işçi eylemi yaşandı. Ekonomik krizin derinleşmesi ve siyasal krizin sık sık hükümet değişikliklerini zorunlu kılması nedeniyle, kitlesel işten atılmaların yoğunlaşmasına bağlı olarak, kamu sektöründe çalışan işçiler de 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren hareketlenmeye başladılar. 1972-1980 arasında 1250 civarında grev eylemi gerçekleştirildi (Ak-kaya, 2002: 75 ve 85). Bu dönemde direniş ve işgal türü eylem-

lerin de grevler kadar yaygın bir eylem aracı haline dönüştüğü gözlenmektedir. 1970'li yıllar, aynı zamanda işçi eylemlerinin daha açık politik biçimler kazanmaya başladığı bir süreçtir. Bu yıllarda yeniden kutlanmaya başlanan ve her biri aynı zamanda politik kitle gösterisine dönüşen 1 Mayıs'lar, DGM'lere karşı yürütülen mücadele, İTÜ'de öldürülen öğrencilere sahip çıkmak amacıyla gerçekleştirilen faşizme ihtar eylemleri, Kahramanmaraş katliamını protesto amacıyla yapılan eylemler bu dönemin önemli politik işçi eylemleriydi. "Açız!" temel sloganıyla başlayan 1980 sonrası işçi eylemlerinde ise işçiler kısa bir süre de kendi açıkları ile 12 Eylül Rejimi ve liberal ANAP iktidarı arasında bir bağ kurarak 12 Eylül ve hükümet karşıtı sloganlar atmaya başladılar (Koç, 1991). Ayrıca yasal eylem olanaklarının darlığı da harekete kendililiğinden belirli bir politik karakter kazandırmıştı. Bu dönemin en önemli eylemi olan 1991 tarihli Zonguldak Madenci direnişinin temel amacının hükümeti düşürmek olması ve bu eylem sırasında Körfez Savaşı'na karşı sloganların atılması sınıf hareketindeki politikleşme eğiliminin giderek yükseldiğine işaret etmekteydi. Fakat beklenenin aksine Zonguldak Direnişi 1980 sonrası yükselen işçi eylemleri dalgasının kırılma ve geri çekilme noktası oldu. Böylece bu dönemin eylemleri politik karakter bakımından yeterli gelişkinliğe ermeden bir geri çekilme yaşamak zorunda kaldı.

13- Türkiye İşçi Sınıfının Barışçıl-Çatışmacı Mücadele Geleneği Üzerine Bazı Gözlemler

1923-1960 dönemi işçi eylemleriyle ilgili belirtilmesi önem taşıyan en önemli özelliklerden biri de bu eylemlerin neredeyse yarıya yakınının taleplerine ulaşmak anlamında başarısızlıkla sonuçlanmış olmasıdır. Başarısızlıkla sonuçlanan eylemlerin çoğunda siyasi iktidar tarafından polis ve jandarma gücüyle eyleme sert bir müdahalede bulunulmasının son derece önemli bir etken olduğu görülüyor. Bu dönemin işçi eylemlerinde çok sayıda ölüm, yaralanma, yargılanma ve tutuklanma olayına rastlanıyor olması, 1923-1960 döneminde barışçıl sınırları zorlayan işçi eylemlerinin dikkate değer bir ağırlık oluşturduğu konusunda önemli bir veri sayılabilir (Şen, 1993: 41 ve 48).

1960'lı yıllarda, özellikle de bu on yılın son dönemlerinde, işçi hareketinin eylem geleneğinin şekillenmesi bakımından

başka bazı önemli gelişmelerin de yaşandığına tanık oluyoruz. 1960'lar işçi hareketinin direniş ve işgal gibi eylem türlerini çok yoğun olarak kullanmaya başladığı bir dönemdir. İlk kez Derby direnişinde gerçekleştirilen işgal eylemi 1968-70 yılları arasında neredeyse olağan eylem biçimi haline dönüşecektir (Akkaya, 2002: 65-70). Dönem boyunca 71'i İstanbul'da olmak üzere 200'e yakın grev dışı eylem gerçekleşmiş; bunların bir bölümünü miting, yürüyüş gibi etkinlikler oluştururken, grev dışı eylemlerin asıl ağırlığını direniş ve işgal gibi eylemler oluşturmuştur (Akkaya, 2002: 65-70). En önemli işçi eylemleri arasında yer alan Kavel (1963), Bozkurt Mensucat (1963), Berec (1964), Zonguldak (1965), Petrol Ofisi (1966), Kula Mensucat (1966), Singer (1969), Türk Demir Döküm (1969) eylemlerinde polis ve jandarma güçleri ile işçiler arasında oldukça büyük çatışmalar yaşanmıştır. Bu eylemler sırasında çok sayıda ölümler, yaralanmalar, gözaltı ve tutuklamalar olmuştur (Şen, 1993: 49-80; Güzel, 1980). Üç kişinin ölümü ile sonuçlanan ve yasadışı bölgesel genel grev niteliği taşıyan 15-16 Haziran eylemleri ise siyasal iktidarla işçi sınıfının çatışmacı ilişkileri açısından bu dönemin en önemli örneği durumundadır.

Aynı konuya 1970-80 dönemi açısından bakıldığında, özellikle 1978 sonrası işçi eylemlerinde pek çok kez güvenlik güçleriyle çatışmalar yaşandığı görülmektedir. Fabrika işgalleri ve özellikle de direnişler bu dönemde de işçi hareketinin en tipik eylem biçimleri arasındaydı. TARIŞ direnişi ise bu eylemlilik sürecinin en son, en büyük ve en etkili halkası oldu. Yığınsal işten çıkarmalara ve fabrikalardaki "ülkücü kadrolaşmaya" tepki ile eyleme geçen TARIŞ işçileri uzun bir süre fabrikayı işgal ettiler. Ama büyük ölçüde örgütsel donanım eksikliği ve deneyimsizlik yüzünden uzun bir direnişin sonunda yenildiler (Şen, 1993: 151). 1980'li yıllardan sonra gelişen işçi eylemleri ise çok büyük ölçüde barışçıldır. Bu dönemde çok sık başvuru grev dışı eylemlerde bile çatışmacı yöntemler değil, viziye eylemi, oturma eylemi, sakal bırakma eylemi gibi barışçıl yöntemler kullanılmıştır. Direniş, işgal gibi çatışmacı yöntemlere ise daha çok, az sayıda işçi çalıştıran küçük işletmelerde başvurulmuştur. Bu eylemler gerek nicelik olarak gerekse yarattığı etkiler bakımından 1980 sonrasının işçi eylemlerini yönlendirebilecek düzeye ulaşamamıştır.

14- Türkiye İşçi Hareketinde Taban

Örgütlenmeleri Genel Olarak “Yönetici Organ” Olamamışlardır

İşçi hareketleri tarihinde, mücadele düzeylerine bağlı olarak “konsey”, “sovyet” vb. adlar verilen ve politik nitelikler de taşıyan taban örgütlenmeleri olduğu gibi, daha çok ekonomik amaçlı ve fabrika ölçekli olarak ortaya çıkan “komite” türü taban örgütlerine de rastlanmaktadır. Türkiye işçi hareketi tarihine bakıldığında ise yaygın, militan ve politik hareketlere pek rastlanmaz; taban örgütlenmeleri daha çok “komite” biçimini almıştır ve yerel ölçekte sınırlı kalmıştır.

1923-1960 dönemi işçi hareketinde, bu alandaki ampirik veriler sınırlı olmakla birlikte eylemlilik sürecinin ortaya çıktığı taban işçi örgütlenmelerinin işçi mücadelesinde önemli roller üstlenmiş olduğunu düşünmek olanaklıdır. Zira, sözü geçen süreç sendikal örgütlenmelerin ve grev hakkının önemli ölçüde yasaklandığı, yasak olmadığı dönemlerde de ciddi ölçüde sınırlandırıldığı bir dönemdir. Bu nedendir ki bu dönemdeki eylemlerin örgütlenmesi ve yönlendirilmesinde kurumsallaşmış örgütlerin belirleyici bir ağırlığa sahip olabilmesi oldukça zordur. 1927 yılında Adana-Nusaybin demiryolu grevinde grevi yönlendirdikleri gerekçesiyle yargılanan işçilerin, aynı zamanda grev komitesi türünden bir örgütlenme oluşturmuş bulunmaları da bu açıdan ilginç bir örnektir (Akkaya, 2002: 168). Yine de kesin bir yargı da bulunabilmek açısından bu alandaki verilerin yeterli hale gelmesini beklemek gerekecektir.

1960-80 dönemi işçi hareketinde de pek çok eylemde taban örgütlenmelerinin önemli roller üstlendikleri görülmektedir. 1978’li yıllara kadar mevcut sendikal yapılar bu taban örgütlülükleri üzerinde inisiyatif sahibi olabilirken, bu tarihten sonraki eylemlerde artan yoğunlukta taban örgütleri ile sendikaların merkezi yapıları arasında iradi çatışmaların yaşandığı, fakat mevcut sendikal yapıların aşılamadığı gözlenmektedir.

1987’den sonra yeniden yaygınlaşmaya başlayan bütün işçi eylemlerinde de değişik türden taban örgütlenmeleri oluşturulduğu ve bunların eylemin gidişatı üzerinde zaman zaman belirleyici roller üstlenebildikleri görülmektedir. Dahası bu taban örgütlenmeleri çeşitli bölgelerde oluşturulan Şubeler Platformu ve özellikle de Kurultay türü daha üst örgütlenmelerle sendikaların merkez yönetimlerine karşı tabana dayalı demokratik yönetici alternatifler oluşturmaya çalışmışlar, fakat gerek-

li başarıyı elde edememişlerdir.

Taban örgütlenmeleri üzerine yaptığımız bu değerlendirme bu alandaki araştırma ve verilerin sınırlı olması nedeniyle konuyu bütün boyutlarıyla ve tam olarak inceleme iddiasına dayalı olmaktan çok, konuya dikkat çekebilmek açısından bir değer taşımaktadır. Bugüne kadar çok ihmal edilmiş olan bu alan, önemli ölçüde el değmemiş bir araştırma alanı olarak önümüzde durmaktadır.

15. İşçi Sınıfının Ortak Hafızasında, Sürecin Özgünlüğü Nedeniyle Kendi Mücadelesiyle Hakların Kazanılması Arasında Dolaysız Bir İlliyet Bağı Oluşmamıştır

Buraya kadar anlatılanların da açık bir biçimde ortaya koyduğu gibi Türkiye’de işçi sınıfının haklarını elde edişi belli özgünlükler taşır (Işıklı, 1987: 10). Nitekim bu özgünlük nedeniyledir ki, yıllardır Türkiye’de hakların “yukarıdan mı verildiği, yoksa aşağıdan mı alındığı” ekseninde yoğun bir tartışma yürütülmektedir. Bu tartışma yürütüldüğü biçimiyle abartılıdır ve dolayısıyla yanlış bazı sonuçlar üretebilmektedir. Zira hakların yukarıdan verildiğini iddia eden yaklaşımlar, sınıf mücadelesinde yılların oluşturduğu birikimi boşa sayan, sadece hakların somut olarak elde edilmesini önceleyen konjonktürdeki hareketlilik düzeyini esas alan yaklaşımlardır. Vardıkları sonuç ise, bu süreçte işçi sınıfının ağırlığını ve birikimini tümüyle devre dışı bırakan bir “ihvan teorisi”dir. Hakların aşağıdan mücadeleyle alındığı görüşünü savunanlar ise işçi hareketliliğini abartmakta, böylece hakların elde edilişindeki özgün süreci yok sayarak yanlış bir zeminde tartışmakta ve sonuçta gerçekleri daha da anlaşılabilir hale getirmektedirler (Güzel, 1987: 76).

Bizce işçi sınıfının kazanımlarını elde edişinde yılların sınıf mücadelesiyle oluşmuş birikimin ve söz konusu konjonktürlerdeki sınıf dengelerinin doğrudan etkisi vardır. Siyasi iktidarın, sınıfın mücadelesinden ve işçiler ve emekçiler içerisinde o anda biriken tepki ve eylem düzeyinden bağımsız olarak hakları durup dururken “ihvan” etmiş olduğunu düşünmek doğru bir yaklaşım değildir. Nitekim 27 Mayıs’ın ardından anayasal hakların yasal ifadelerine kavuşturulması talebi ekseninde o dönem için oldukça yığılmalı sayılabilecek eylemlerin gerçekleşmesi bu birikimin dışavurumu sayılabilir. Ama bu ve benzeri bazı eylem-

lerin varlığını, elde edilen hakların işçi mücadelesinin dolaysız bir sonucu olduğu sonucunu çıkarmak için yeterli saymak, kanaatimizce doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu mücadelelerin kapsamı ve içeriği, işçilerin kendi mücadeleleriyle kazanılan haklar arasında bir illiyet bağı kurmalarını sağlayacak boyutlara ulaşmamıştır. Zira işin özgünlüğü şuradadır ki, bu hakların elde edilmesini önceleyen günlerde şiddetli bir sınıf mücadelesi yoktur; “haklar”, siyasi iktidarın “sıcak bir çarpışma pratiği” ile geriletilmesinin ertesinde elde edilmemiştir (Koç, 1987: 32).

Kısacası “haklar”ın elde edilmesi sınıf mücadelesinin birikimine, mevcut konjonktürlerdeki sınıf dengelerine, arayışlara ve patlama dinamiklerine dolaysız bağlı olduğu için “aşağıdan”, ama bu birikim henüz patlamaya dönüşmeden (ve bunun önünün kesilmesi perspektifiyle de) verildikleri için “yukarıdan” elde edilmişlerdir. Bu özgün gelişimi besleyen bir çok etmen vardır. Hakların alınmasında işçi sınıfının gücü ve işçi mücadelesinin birikimi tek etken olmamıştır. Bu etmenlerden biri; Türkiye burjuvazisinin gerek kendi, gerekse uluslararası burjuvazinin deneyimlerine dayanan bir bilinçle hareket edebilmesidir. İkincisi; işçi haklarının elde edilmesinde aynı zamanda siyasi iktidar bloğu içindeki çelişki ve çatışmalarında küçümsenemez bir rolü olmuştur. Üçüncüsü ; iç pazara dayalı sermaye birikim süreci ve bu süreçte kapitalist ekonominin nispeten istikrarlı bir büyüme grafiği izlemesi de bu tür politikaları olanaklı kılmıştır. Dördüncü ve son etken olarak, bu dönemin dünya koşullarının da bu tür gelişmelere uygun ve hatta yer yer teşvik edici olmasını sayabiliriz.

Nitekim bu özgün gelişme, hakların alınması konusunda işçi sınıfı içinde küçümsenmemesi gereken bir yanlış bilinçlenmenin oluşmasına kaynaklık etmiştir. İşçi hareketliliğinin kendi mücadelesiyle dolaysız bir bağı bulunmayan I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet’in ilanı gibi gelişmelerin ardından yaygınlaşmaya başlaması, fakat bu nispeten serbest dönemleri Tatil-i Eşgal Kanunu gibi yasaklayıcı uygulamalar izleyince bu seferde geri çekilip suskunlaşması; 27 Mayıs’ın hemen ardından 27 Mayıs öncesine göre hayli heybetli sayılabilecek bazı işçi eylemlerinin gerçekleşmesi; 12 Mart ve 12 Eylül gibi baskıcı iktidarlar altında suskun kalan işçi sınıfının, çok partili hayata geçer geçmez eylemlerine de şaşkırtıcı bir canlılıkla devam edebilmesi, bu yanlış bilinçlenmeden bağımsız olarak ele alınıp anlaşılabilir.

Sonuç Yerine Bazı Hatırlatmalar

Türkiye işçi sınıfının tarihi ele alınırken, örgütlenme alanında devlet vesayetinin, ekonomik yaşam koşullarını düzeltme mücadelesinde büyüme döneminin ve ithal ikameciliğin sağladığı esneme olanakları nedeniyle sert mücadelelere girmemiş olmasının ya da tam olarak mülksüzleşmemiş olmasının yarattığı sınırlandırıcı özellikleri belirtmek zorunludur. Ancak Türkiye işçi sınıfının tarihi bunlardan ibaret olmayıp aynı zamanda bir dizi önemli mücadelenin ve örgütsel deneyimlerin de tarihidir. Ayrıca yukarıdaki sınırlandırıcı olarak sayılan faktörleri de tek yanlı ele almamak, bunların bir başka açıdan da geliştirici sonuçlar yaratabildiği gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Süreç tek yanlı değil karşıt sonuçları barındırabilen diyalektik bir süreçtir. Örneğin devlet eliyle sendikaların kurulması, Türk- İş'in yukarıdan oluşturulan bir kurum olması vb. olgular bu yapıların sınıf hareketinin ilerlemesinden tümüyle bağımsız olduğu sonucunu göstermediği gibi, bu kurumların yalnızca sınıf hareketine olumsuz etkilerde bulunduğu da iddia edilemez. İşçi sınıfının örgütlenme deneyimi elde etmesi, grev pratiğinin eğitiminden geçmesi, sınıf olma bilincinin ilerlemesi bakımından bu gelişimlerin doğrudan ya da dolaylı olumlu sonuçları da olmuştur. Ya da ithal ikamecilik koşullarında nispeten hakların kolay elde edilmesi yalnızca ılımlı bir anlayışın gelişmesine değil, ciddi bir yenilgi ve atomizasyon yaşamadan örgütlenme ve mücadele alanında önemli bir deneyim biriktirmesine de kaynaklık etmiştir. Herhalde hakların nispeten kolay alınması hiç mücadele edilmeden alınması anlamına gelmemektedir. Ya da işçi sınıfının kırla bağını hala koruyor olması köylü fikriyatının işçileşme sürecini sınırlandırması doğrultusunda sonuç doğurduğu gibi, tersinden işçi fikriyatının köylülere taşınması sürecini de içinde barındırmaktadır vb...

Biz bu yazıda özellikle Türkiye'de işçi sınıfı hareketinin nispeten geri bir noktada bulunmasının tarihi ve sosyal nedenlerini ortaya çıkarmaya çalıştık. Fakat bunu yaparken aynı zamanda bu engelleyici tarihi ve sosyal nedenlere karşın Türkiye işçi sınıfının kısa sayılabilecek bir süreçte hiç de küçümsenemeyecek bir eylem ve örgütlenme birikimi elde ettiğini de vurgulamaya özel bir özen gösterdik. Son dönemlerde Türkiye işçi sınıfı ile ilgili kaleme alınan yazılarda adeta sınıf kapasitesinden tümüyle yoksun bir amorf kitle tasvirini andıran değerlendirmelere sıklıkla rastlanır olması nedeniyle, bizce konunun bu

ikinci boyutunun vurgulanması daha özel bir öneme sahiptir. Bu tür değerlendirmelerde Türkiye işçi sınıfının hakları elde ediş biçiminin doğurduğu zaafılara ya da kamu sektöründe çalışan işçilerin pek de mücadele etmeden işçi sınıfının diğer bölümlerine göre daha ayrıcalıklı bir konum elde etmesinin doğurduğu olumsuz sonuçlara ilişkin yaklaşımlara özel bir ağırlık tanındığı görülmektedir. Ne var ki bu değerlendirmelerde Türkiye işçi sınıfının tarih sahnesine geç çıkmış bir sınıf olması, gelişimini sol hareketlerle pek az temas olanağı bularak ve dünya genelinde sosyalist hareketlerin ve işçi mücadelelerinin gerilediği bir dönemde tamamlamış olması, ülkede periyodik olarak yaşanan krizler nedeniyle sınıfın en ayrıcalıklı kesimlerinin bile sık sık gelir ve yaşam düzeyinde erozyon olması.. gibi faktörlerin üzerinde yeterince durulmadığı ve bunların üzerinde derinleşme gereksinimi hissedilmediği görülmektedir. Bu üç önemli etken üzerinde yeteri derinlikte düşünüldüğünde, Türkiye işçi hareketinin 1960'lı yıllardan sonra, kısa sayılabilecek bir süreç içinde sınıf bilinci, örgütlenme ve eylem alanında oldukça önemli sıçramalar gerçekleştirdiğini saptamak daha kolay olacaktır. ■

Kaynakça :

- Abendroth, W. (1992) *Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi*, İstanbul: Belge.
- Akkaya, Y. (2002) "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık -1", *Praksis*, 5, 131-176.
- Akkaya, Y. (2002) "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık- 2", *Praksis*, 6, 63-101.
- Aydinoğlu, E. (1992) *Türk Solu, Eleştirel Bir Tarih Denemesi 1961-1970*, İstanbul: Belge.
- Gülmez, M. (1986) *"1936 Öncesinde İşçi Hakları"*, Ankara: Yol-İş.
- Güzel, M.Ş. (1983) "Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçi Hareketleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul: İletişim.
- Güzel, M.Ş. (1993) *Türkiye'de İşçi Hareketi*, İstanbul: Sosyalist.
- Güzel, M.Ş. (1980) *Grev, Grevin Yapısal ve İşlevsel Açından İncelenmesi*, Ankara: Bilimsel.
- Işıklı, A. (1987) "Türkiye'de İşçi Hareketinin Batı İşçi Hareketi Karşısında Özgünlüğü", *11. Tez*, 5.
- Kanar, H. (Tarihsiz) *Türkiye'de Sınıfların Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara: Doruk.
- Karakışla, Y.S. (1998) "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu", Quataert, D. ve Zürcher, E.J. (der.) *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler*, İstanbul: İletişim, 27-55.
- Keyder, Ç. (1990a) "Türkiye Demokrasisi'nin Ekonomi Politigi" Shick, I.C. ve Tonak, E. A. (der.) *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge, 38-76.
- Keyder, Ç. (1990b) "İktisadi Gelişme ve Bunalım", Shick, I.C. ve Tonak, E. A. (der.) *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge, 310-326.
- Koç, Y. (1986) *Türk İş Neden Böyle Nasıl Değişecek?*, İstanbul: Alan.
- Koç, Y. (1987) "İşçi Hakları ve Sendikacılık", *11. Tez*, 5: 32-76.
- Koç, Y. (1991) *İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketinin Güncel Sorunları*, İstanbul: Ataul.
- Koç, Y. (1992) *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar*, İstanbul: Ataul.

- Koç, Y. (1997) *Sendikal Alanda Güncel Gelişmeler*, Ankara: Demircioğlu Mat-bacılık
- Makal, A. (2002) *Türkiye'nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri:1930'lu ve 1940'lı Yıllar*, A.Ü. SBF GE-TA-Tartışma Metinleri.
- Oran, B. (1997) *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği*, Ankara: Bilgi.
- Quataert, D. (1987) *Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1882-1908*, Ankara: Yurt.
- Üstün, M. (2000) "Korporatizm Bir Alternatif Olabilir mi?" *Mülkiye*, 224: 161-193.
- Savran, S.(1986) "CHP ve Sosyal Demokrasi: Bir İlişkinin Anatomisi", *11 Tez*, 4:78-107.
- Sencer, Oya. (1969) *Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul: Habora.
- Seren, A. (1977) "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve 1 Mayıs'lar (1906-1926)" *Yurt ve Dünya*, 3.
- Sülker, K. (1968) *Türkiye'de İşçi Hareketleri*, İstanbul: Gerçek.
- Sülker, K.(1987) *Türk Sendikacılık Tarihi 1*, İstanbul: Bilim Kitapevi.
- Şen, S. (1993) *İşçi Sınıfı Eylemleri ve Devrimimiz*, İstanbul: Diyalektik.
- Şurov, A. ve Rozaliyev, Y. (1970) *Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kav-gaları*, İstanbul: Ant.
- Tokal, A. (1997) *Türk Endüstri İlişkileri Sistemi*, Bursa: Ezgi.
- Toprak, Z.(1987) "İstanbul'da Amele Bayramları 1", *Tarih ve Toplum*, 41.
- Tuncay, M. ve Zürcher, E.J. (Der.) (2000) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sos-yalizm ve Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim.
- Yazgan T. (1982) "Türkiye'de Sendikal Hareketler" *Türk Dünyası Araştırmaları*, 20.
- Yazıcı, E. (1996) *Türk İşçi Hareketi*, Ankara: Aktif.
- Yerasimos, S. (1980), *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Gözlem.